

Source: Forum Bosnae

Forum Bosnae

Location: Bosnia and Herzegovina

Author(s): Florian Bieber

Title: BOSNA I HERCEGOVINA I LIBAN: HISTORIJSKE LEKCIJE DVIJU MULTIRELIGIJSKIH
DRŽAVA
BOSNIA-HERZEGOVINA AND LEBANON: HISTORICAL LESSONS OF THE TWO
MULTIRELIGIOUS STATES

Issue: 07-08/2000

Citation style: Florian Bieber. "BOSNA I HERCEGOVINA I LIBAN: HISTORIJSKE LEKCIJE DVIJU
MULTIRELIGIJSKIH DRŽAVA". Forum Bosnae 07-08:25-43.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=155062>

Florian Bieber

BOSNA I HERCEGOVINA I LIBAN: HISTORIJSKE LEKCIJE DVIJU MULTIRELIGIJSKIH DRŽAVA

Godine 1995. stariji srbijanski novinar Milutin Milenković objavio je kratku knjigu u Beogradu pod nazivom *From Lebanon to Bosnia: Déja Vu*, u kojoj pokušava da povuče paralelu između rata u Bosni i rata u Libanu. Njegovo poređenje počinje pitanjem "...Da li to jednostavno sličnost u religijskim strukturama, kulturnim korijenima i političkim zanosima, koja zavisi od užarenih teorija 'krvnih veza i rodne grude', proizvodi slične procese i događaje?"¹ On nastavlja svoju analizu time što ističe promašaje zapadne politike i u oba slučaja krivi "muslimanske fundamentaliste." Iako nastoji da svoje argumente temelji na činjeničnim dokazima, njegova suštinska poruka sliči izjavi bivšeg ministra Republike Srpske za informiranje, Velibora Ostojića, koji je tvrdio da se "islam širi svugdje. Kršćanski Liban i Kipar su već podlegli. Pored toga, muslimani se reprodukuju jako brzo."² Ovakve tvrdnje zahtijevaju temeljitije poređenje Bosne i Libana koje se ne svodi samo na propagandu. Prave se i druga poređenja ovih dviju država, ali se ta poređenja više fokusiraju na rezultate nego na korijene rata.³

1 Milutin Milenković, *From Bosnia to Lebanon: Déja Vu*, Beograd, 1995, 9.

2 Citat preuzet iz Ömer Erzeren, *Kreuzzug Gegen den Islam*, Die Reaktion der Türkei und der Islamischen Welt auf den Krieg in Bosnien, u: *Krieg auf dem Balkan, Die Europäische Verantwortung*, ed. Erich Rathfelder, Reinbeck, 1992, 122.

3 U jednoj studiji Srdan Vrcan ispituje da li bi se Bosna i Jugoslavija razvile kao Pakistan i Indija, to jest s jasnom podjelom i stvaranjem novih država zasnovanih na religijskim kriterijima, ili kao Liban, zemlja gdje je podjela dovela do endemske nestabilnosti i dugotrajnog rata. Srdan Vrcan,

Na nivou globalne politike godina 1989. se pokazala kao "Annus Mirabilis", prijelaz od hladnog rata ka "novom svjetskom poretku". Ako se fokusiramo na konflikte na unutardržavnom nivou, prije će biti da je ova godina bila utjelovljenje kontinuiteta nego vrijeme promjena. Rat koji je bjesnio u Libanu od 1976. godine polako se približio svom kraju *Tai'fskim sporazumom*. Ovaj sporazum su zaraćene frakcije potpisale 1989. godine pod pokroviteljstvom istoimenog grada u Saudijskoj Arabiji, čime su inicirane političke reforme koje su dovele do završetka sukoba godinu dana kasnije. U isto vrijeme raspad Jugoslavije je dobio na snazi, što je dovelo do izbijanja rata u Bosni tri godine kasnije.

Slike iz Bosne koje su se smjenjivale na TV ekranima podsjećale su prosječnog gledaoca na rat u Libanu: razaranje, ubijanje i naizgled neshvatljiva mržnja. Dok su mnogi komentatori nazivali konflikt u Libanu "balkanizacijom", rat u Bosni opisan je kao "libanizacija". Tako se "balkanizacija" vratila na Balkan kroz Liban, baš kao što su neki novinari opisivali Sarajevo kao "balkanski Bejrut".⁴

Izraz "balkanizacija" prvi put se pojavio odmah nakon Prvog svjetskog rata i označavao je raspad Habsburške Monarhije na manje, međusobno neprijateljske države. Kada se spominju slične pojave do kojih je došlo u stoljeću prije rata u Otomanskom Carstvu, prvenstveno se misli na raspad velikog centralno-evropskog carstva. Balkanizacija je ubrzo postala popularan termin za opisivanje svih vrsta dezintegracije, od ekonomske sfere pa do rata u Libanu. Ako balkanizacija podrazumijeva raspad multinacionalnih država ili, prije, imperija na manje države, libanizacija se može koristiti za opisivanje jedne još veće atomizacije, raspad multireligijskih ili multinacionalnih država na državiće i feude, jedva održive jedinice, koje se bore za kontrolu nad državom. Ovdje se spotičemo o prvu važnu razliku između rata u Bosni i Libanu. Privremeno rasulo centralne kontrole u Libanu bilo je rezultat toga što su konkurentne grupe polagale prava na

A European Lebanon in Making or a Replica of Pakistan/India Drama?, u: *Yugoslavia, War*, urednici Tonči Kuzmanić i Arno Truger, Ljubljana/Schlaining, 1993, 117.

4 Vidi, npr., Renate Flottau, *Beirut auf dem Balkan*, Der Spiegel, 49/1995, 159-162.

dominaciju državom, dok u Bosni nije dominacija bila kamen smutnje, nego prije samo njeno postojanje.⁵

Površne paralele između ovih dviju država poslužiti će za jednu detaljniju i neophodniju analizu. U ovom radu fokus nije na ratu u Bosni i Hercegovini ili Libanu nego na periodu koji je prethodio, koji je veoma važan za razumijevanje ratova koji su uslijedili. U srcu ovog izlaganja je pokušaj ispitivanja faktora koji su mogli pridonijeti ratu u obje države, te takvom posmatranju određene historijske i političke sličnosti ovih dviju multireligijskih zemalja.⁶ Poređenje će povećati razlikovanje između uistinu jedinstvenih karakteristika jedne države i onog toka događaja koji se mogu generalizirati: "Promatrač koji izučava samo jednu zemlju mogao bi interpretirati kao normalno ono što je zapravo odstupanje od normalnog za jednog komparativistu."⁷

Historijska razmatranja

Liban i Bosna i Hercegovina su dvije države koje su tokom svoje historije bile mjesto koegzistencije brojnih religija i naroda. Duge faze mirne koegzistencije dovele su, međutim, u 20. stoljeću do pojave nasilja i velike podijeljenosti unutar društava ovih zemalja, što je moguće pobijediti polako i bolno i što će se, sigurno, nastaviti i u velikom dijelu 21. stoljeća.

Geografija i historija Libana i Bosne su bile sklonije razvoju krajnje heterogenih populacija. Proganjane manjine i ostaci otomanske vladavine zadržali su se u Libanu i Bosni duže nego

5 Branka Magaš poteže pitanje da li se rat u Bosni može opisati kao "balkanizacija" ili "libanizacija". Vidi: Branka Magaš, *The Destruction of Yugoslavia. Tracking the break-up 1980-1992*, London/New York, 1993, 346-350. Također, autori Xavier Raufer i François Haut, *Le chaos Balkanique*, Paris 1993, svoja poglavlja o ratu u Jugoslaviji nazivaju "La Balkanisation?" Vidi, također, Georges Corm, *L'Europe et l'Orient. De la Balkanisation à la Libanisation: Histoire d'une Modernité Inaccomplie*, Paris 1991. Na temu balkanizacije i historijskog razvoja tog termina vidi: Maria Todorova, *Imaging the Balkans*, Oxford & New York, 1997.

6 Razvio sam detaljniju analizu historijskog i političkog razvoja u Bosni i Libanu prije izbijanja pomenutih ratova u: Florian Bieber, *Bosnien-Herzegowina und der Libanon im Vergleich. Historische Entwicklung und Politisches System vor dem Bürgerkrieg*, Sinzheim, 1999. Mnoge ideje iznesene u ovom radu izložene su u toj monografiji.

7 Mattei Dogan, Dominique Pelassy, *How to Compare Nations. Strategies in Comparative Politics*, Chatham, NJ, 1990, 9.

u bilo kojoj susjednoj državi. U 19. stoljeću tehnološki progres i ekspanzija evropskih sila okončali su stoljetnu otuđenost i izložile obje države idejama nacionalizma. Od tada Bosna i Liban nisu više osamljena utočišta za različite religije i narode, nego prije sjecište interesa nekoliko susjednih i evropskih država.

Uprkos tome što su udaljene jedna od druge više od 2000 kilometara, obje države su međusobno povezane zajedničkom historijom pošto su 400 godina obje bile dijelovi Otomanskog Carstva. Miletski sistem Velike Porte učinio je vjeru ključnom komponentom u razvoju izgradnje identiteta. Dok je u Bosni jačina nacionalne ideologije pridonijela usponu nacija odvojenih religijom i svojim kulturnim vrijednostima, u Libanu je sama religija ostala na prvom mjestu. Zbog toga prije 20. stoljeća važni proces sekularizacije nije bio uspješan ni u Bosni ni u Libanu. Kao posljedica toga, religije i nacije zasnovane na religijskim razlikama postale su najbitniji kriterij određivanja u oba društva.

Iako su tenzije između nacionalnih i religijskih grupa u Bosni i Libanu bile uobičajene prije 20. stoljeća, oružani konflikti se nisu pojavili prije početka "kratkog 20. stoljeća" (Hobsbawm). Objašnjenje za ovakav razvoj nalazi se u kasnom nastajanju nacionalnih i/ili konfesionalnih identiteta. Dok je miletski sistem sprečavao, bar u principu, teritorijalna razgraničenja, nacionalizam je postavio zemlju i teritoriju u srce izgradnje identiteta. U zemljama kao što je Bosna ili Liban, razvitak nacionalizma i/ili teritorijalno orijentiranog konfesionalizma predstavljao je prijetnju mirnoj koegzistenciji.⁸

U Bosni i Hercegovini bitke i masakri iz Drugog svjetskog rata produbili su nacionalne tenzije koje su se ponovo pojačale s početkom raspadanja Jugoslavije u ranim 1980-im, koje su sve više kulminirale. Liban nije iskusio takve konfrontacije do 1975. godine. Svi konflikti, kao i građanski rat iz 1958. godine, ne mogu se usporediti s intenzitetom i posljedicama koje je Drugi svjetski rat proizveo u Bosni. Neobično dug građanski rat, koji je trajao od 1975. do 1990. godine, međutim, doveo je do jačanja tenzija između konfesija i produbio je međusobno nepovjerenje. U tom smislu prethodna faza rata poslužila je kao opravdanje za naredni interludij u 15 godina dugom građanskom ratu.

8 Vidi: Georges Corm, *L'Europe et l'Orient. De la Balkanisation à la Libanisation: Historire d'un Modernité Inaccomplie*, Paris, 1991, 21-31, 44-64; Peter Alter, *Nationalismus*, Frankfurt, 1985, 96 f., 113-118.

U Bosni i Libanu nedostajali su nezvanični i zvanični forumi intrakonfesionalnog i intranacionalnog dijaloga, koji bi mogli uspješno posredovati između različitih dijelova populacije. U drugoj polovini 20. stoljeća političko vodstvo načinilo je brojne pokušaje kako bi smanjilo ove tenzije kroz represivnu politiku. U Bosni i Jugoslaviji nedostatak jedne iskrene i neideološke diskusije o događajima iz rata spriječio je stvarno pomirenje naroda.⁹ Autoritarni sistem učinio je nemogućim debate koje nisu u skladu s nametnutom propagandom i usko povezoao Jugoslaviju s komunističkom partijom. Ta veza je također proizvela to da država zavisi od sistema, postavljajući zajednički jugoslovenski identitet na veoma uske temelje. S nestankom Saveza komunista postojanje države je također došlo u pitanje.

U Libanu šihabizam, koji je uveo predsjednik države nakon kratkog građanskog rata 1958. godine, trebao je ojačati državu i oslabiti konfesionalne identitete eliminiranjem religijskoga partikularizma. Međutim, ovaj pokušaj je propao. Razlog za neuspjeh bio je nedostatak fundamentalnih političkih reformi koje bi obratile pažnju na ravnotežu snaga između konfesija i koje bi uzele u obzir demografske promjene u poslijeratnom periodu. Osim toga, šihabizam nije težio, kao što je to činila komunistička partija Jugoslavije, da postane masovni pokret, zbog čega nije dobio masovnu podršku od samog početka.

Nacionalne i konfesionalne tenzije u obje države nastale su uglavnom zbog nedostatka konsenzusa oko oblika vlade i identiteta države. Od završetka 19. stoljeća konfesije i nacije u Bosni i Libanu često su se sukobljavale zbog suprotnih pogleda o tome u kakvoj državi i kojoj vrsti političkog sistema pripadnici nacija i konfesija žele živjeti. S jakim partnerima izvan obiju zemalja, različite grupe su mogle nametnuti svoje ideje u različitim razdobljima, ali nikada i eliminirati neku od mogućih opozicija.

Institucionalni okvir

Liban i Bosna obilježeni su velikim institucionalnim razlikama. Dok je Liban imao izraženu kontinuiranost kao država prije,

⁹ Dok neki autori poriču postojanje bilo kakve diskusije o Drugom svjetskom ratu u komunističkoj Jugoslaviji, treba primijetiti da je bilo javnih i akademskih debata koje su, međutim, bile umotane u ideološko sljepilo i odbacivanje važnosti nacionalnih konflikata za politički razvoj poslije 1945.

za vrijeme i poslije građanskog rata, državna struktura Bosne doživjela je dramatične promjene. U Libanu su se mišljenja o prirodi države i njenoj administraciji uveliko razlikovala, ali postojao je konsenzus većine vjerskih zajednica da se država očuva. Samo je nekolicina grupa zahtijevala integraciju u susjedne države ili podjelu Libana na nekoliko manjih para-država. U međuratnom periodu veliki dio populacije zagovarao je uske veze sa Sirijom, pa čak i ujedinjenje. Međutim, u vrijeme izbijanja rata nacionalni identitet se u određenoj mjeri već konsolidovao, tako da je Sirija mogla poslužiti samo kao saveznik određenim grupama u konfliktu, bez mogućnosti da anektira državu.¹⁰ Pridruživanje Izraelu bilo je još manje na dnevnom redu čak i kod proizraelskih maronita. Većina religijskih grupa nije smatrala poželjnom ni podjelu, uglavnom zbog male ukupne veličine države i zbog nedostatka poziva za udruživanje od strane bilo koje od susjednih zemalja: "...Nijedna od lokalnih 'vlada', koje su proizišle iz mnogih državnih udara, nije otišla tako daleko da se usudi započeti rat za otcjepljenje ili zagovarati separatizam...Postojao je, srećom, jednoglasan poziv na jak i ujedinjen Liban, ali s razlikama o tome kako bi se to jedinstvo moglo najbolje ustrojiti. Podjela je tako samu sebe pobijedila."¹¹

S druge strane u Bosni je Srpska demokratska stranka otvoreno zagovarala otcjepljenje krajeva koje su Srbi držali u Bosni i Hrvatskoj i integraciju u Veliku Srbiju. Kada je izbio rat, treća po većini partija, Hrvatska demokratska zajednica, također je težila dezintegraciji Bosne. Suprotno Libanu, veliki dio populacije, podržan vojnom silom, odlučio se za disoluciju zajedničke države. Ovi različiti politički ciljevi doveli su u Bosni do institucionalnih promjena višeg stupnja.

Fragmentirana politička scena

Dok je u Bosni četrdeset godina prevladavala komunistička partija, Liban je od završetka francuske vladavine imao mnoštvo partija. Samo nekolicina ovih partija se mogla usporediti s evrop-

10 Mora se primijetiti, ne bez ironije, da je kao jedan od rezultata rata u Libanu, Sirija trajno okupirala Liban i bila bliže aneksiji nego u vrijeme kada je postojala ogromna podrška za takav potez među nekim segmentima libanske populacije, naročito među sunitkim muslimanima.

11 Hassan Tuéni, *Lebanon: A New Republic?*, Foreign Affairs 61, br. 1, jesen 1982, 91.

skim partijama. U većini slučajeva nije postojala čvrsta struktura i pojedine partije su uglavnom bile okupljene oko nekog vodećeg političara. Stranačke platforme igrale su sporednu ulogu, a shodno tome ni koalicije nisu obično bile ništa drugo do dogovori između političkih lidera, bez ikakvih programskih promjena ili suradnje. U Parlamentu većina se partija nije mogla osloniti na stalni broj poslanika.

Ranih 1970-ih godina, kada je intrareligijski konflikt bio vjerovatniji, većina stranaka dodala je vojno krilo svojoj političkoj strukturi. Naoružavanje stranaka počelo je čak nekoliko godina prije početka rata, tako da su se pojavile veoma direktne veze između vojnih formacija i stranaka, često temeljene na srodstvu: u većini slučajeva sinovi stranačkih lidera su zapravo postajali zapovjednici tih paramilitarnih snaga. Sam rat je također doveo do promjene u stranačkom spektru. Prije i u toku rata *Kata'ib* ili *Falanga* je bila jedina stranka koja je imala karakteristike stranaka u razvijenim zemljama. Ne samo da je bila bolje organizirana od ostalih, nego je također imala i program i stabilno članstvo. Ipak je i u *Kata'ib* stranci dominirala jedna porodica. Kao dominantna stranka maronita, najuticajnije vjerske zajednice, ova stranka je ušla u rat kao najveća i najmoćnija stranka.¹² Tokom rata značaj se prebacio na šiijsku populaciju i njihovu zastupljenost. Tako se pojavio *Hezbollah* kao najbolje organizirana stranka, dok je ostatak političke scene nastavio da se organizuje kroz labave personalne unije i široke koalicije.¹³

S druge strane, u Bosni se nakon završetka monopola Komunističke partije pojavila jasno određena partijska struktura, koja je pretrpjela veoma male izmjene nakon završetka rata 1995. godine. Ova struktura pokazuje sličnosti s prethodnom podjelom po nacionalnoj liniji tokom austrougarske vladavine i međuratnog perioda. Nakon izbora tri stranke su dobile preko 80% mjesta u Parlamentu i te su stranke predstavljale ogromnu većinu svoje nacije. Ove stranke su poslije toga pokušale da obnove suradnju po modelu ranijih koalicija.¹⁴ Ipak su sve nacionalne partije

12 Fouad Ajami, *Lebanon and its Inheritors*, Foreign Affairs 63, br. 4, proljeće 1985, 778-799.

13 Nizar Hamzeh, *Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation*, Third World Quarterly 14, br. 2, 1993, 321-337.

14 Robert J. Donia, John V. A. Fine, jr., *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, London, 1994, 211.

bile striktno mononacionalne i nisu imale predstavnike drugih nacija.

Stranke u Libanu tradicionalno su bile fleksibilnije. Iako je obično jedna konfesija dominirala, neki od njenih članova su bili iz drugih religijskih grupa. To se odrazilo na politike partija. Čak su i *Kata'ib* i *Hezbollah*, stranke koje su imale najjaču konfesionalnu osnovu, imale članove, pa čak i poslanike iz drugih religijskih zajednica. Jedan od razloga za ovu razliku je libanski sistem izbora. Poslanici su podijeljeni prema konfesijama, ali se biraju po regijama, a ne po konfesijama. Tako je maronit mogao glasati za sunitskog kandidata po svom izboru, pod uvjetom da je on kandidat u njegovom izbornom distriktu. Tako su kandidati morali tražiti podršku drugih konfesija ili se bar uključiti u koalicije s kandidatima koji se bore za mjesta drugih konfesija u istom izbornom distriktu.¹⁵ Iako je ovaj izborni sistem ponekad poboljšavao suradnju, on je također oslabio legitimnost poslanika kod religijskih zajednica kojima su pripadali i izveo je konfesionalnu političku mobilizaciju iz parlamenta na ulice. Kao glavnu razliku u usporedbi s Bosnom također je važno imati na umu da nikada jedna partija nije imala monopol na predstavljanje cijele jedne vjerske zajednice. Natjecanje unutar zajednice je tako, čak i za vrijeme rata, potaklo veći pluralizam nego u Bosni.

Nacionalističke ili konfesionalne stranke su neizbježno bile u konfliktu sa stvaranjem multinacionalne ili multireligijske države. Dok nacionalna država može da zastupa interese dominantne nacije, multinacionalna država mora poštovati kompromis. Pošto država ne može ispuniti tu ulogu koju od nje traže nacionalne ili monokonfesionalne stranke, one nastoje da preuzmu tu ulogu i zahtijevaju "zaštitu" nacionalnih interesa. Obrazovanje može poslužiti kao primjer: dok nacionalna država može podučavati nacionalnu historiju bez mnogo protivljenja, multinacionalna država mora imati obzira za različite historije. Kao rezultat toga, nacionalne stranke težile su da izbace nastavu iz prerogativa države kako bi otvorile prostor za nastavu iz nacionalne historije. Ovaj konflikt se ne može riješiti sve dok nacionalne ili konfesionalne stranke dominiraju u državi s različitim nacional-

15 Vidi: Adnan Ansawi, *Libanon, Vereinigte Arabische Republik, Irak. Die Staatsverfassungen der Welt* 2, Frankfurt/Berlin, 1960, 20-24, i Theodor Hanf, *Die drei Gesichter des Libanonkrieges*, Friedensanalysen 8, 1978, 75-77.

nim i religijskim grupama. Tako se razvoj stranaka u Bosni može opisati kao "nužna hegemonija fragmenata".¹⁶

Nacionalne i konfesionalne stranke utjelovljuju mnoštvo ekonomskih i socijalnih programa među svojim članovima, pošto primarni element ujedinjenja nije ekonomski, nego nacionalni ili konfesionalni program. Čak i ovaj posljednji može uveliko varirati unutar stranke. Tokom rata u objema državama skromnija krila nacionalnih i konfesionalnih stranaka su bila u drugom planu i odvojena od stranaka. Iako su veze s vojnim snagama u Bosni ostale čvrste, nikada nisu dostigle isti nivo personalne i organizacijske povezanosti kao u Libanu. U Libanu je samo mala manjina težila uništenju države, iako su koncepti za budući politički sistem u Libanu uveliko varirali. S druge strane, Srpska demokratska stranka, druga po veličini stranka u Bosni, provodila je politiku dezintegracije, kojoj se nakon izbijanja rata uskoro pridružila Hrvatska demokratska zajednica.¹⁷

Tako se rat u Libanu mogao završiti samo kada se jedinstvo ponovo uspostavilo i kada je postignut kompromis većine između različitih koncepcija državnosti. U Bosni, s druge strane, podjela je privela rat kraju, nagrađujući dezintegracijske snage, ali i namećući im neke kompromise. Ponovno uspostavljanje libanskog jedinstva nakon petnaest godina je također rezultiralo jasnim gubitnicima, koji danas žive u egzilu, dok su u Bosni sve glavne snage mogle osigurati preživljavanje uprkos pokušajima međunarodne zajednice da umanjí njihov uticaj.

U zaključku možemo primijetiti da su u objema zemljama nacionalne i konfesionalne stranke dominirale i prije i tokom rata, sa sasvim malom perspektivom da se načine fundamentalne promjene. Stranke ne mogu niti žele da predstavljaju interese čitavog stanovništva, nego sebe radije vide kao organe jasno ograničenih kolektiva, a ne kao političko predstavljanje određenog broja pojedinaca. U Bosni i Libanu nacionalne i konfesionalne stranke tvrde da su isključivi predstavnici svojih vjerskih zajednica ili naroda. Predsjednik opozicijskog Srpskog građanskog vijeća, Ljubomir Berberović, smatra ovu tvrdnju egoističnom: "Tako zvane nacionalne interese Srba i Hrvata formulirale su poli-

16 John B. Allcock, *Yugoslavia*, u: *New Political Parties of Eastern Europe and the Soviet Union*, ed. Bogdan Szajkowski, Harlow, 1991, 300-311.

17 Lenard J. Cohen, *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*, Boulder, Col., 1993, 141-143.

tičke partije koje tvrde da predstavljaju sve hrvatsko ili srpsko stanovništvo. Po mom mišljenju, međutim, demokratija može funkcionisati samo ako se ovlaste političke, a ne nacionalne stranke.”¹⁸

Sve stranke su tokom rata preuzele karakteristike državnih institucija. Dok su razarale državu, stvarajući jednopartijske državnice, težile su tome da popune prazninu koja se stvorila kolapsom države. Dvije od tri bosanske nacionalističke stranke proglašile su svoje države koje su, u suštini, bile jednopartijske diktature, sve donedavno popunjene stranačkim funkcionerima na svim nivoima. Ove para-države služile su interesima stranaka da prošire svoju sferu uticaja osiguravajući ekonomski prosperitet stranke i njenog vodstva i da ugnjetavaju druge nacije kao i interne oponente (stvarne ili imaginarne).

Slične su partijske strukture koje su se tokom rata razvile u Libanu. Stranke su osigurale socijalne usluge, pružile svojoj populaciji hranu i druge osnovne potrebe, razvile svoju administraciju i armiju. Sve ove državne funkcije finansirane su od poreza prikupljenih na teritoriji pod njihovom kontrolom, ali također i ilegalnim sredstvima, kao što je trgovina drogom, pljačkanje i uzimanje talaca. Ove para-države nikad nisu imale teritorijalno razgraničenje kao u Bosni. Često bi nekoliko konfesionalnih stranaka operiralo na istoj teritoriji i radile bi samo sa svojim religijskim grupama. Zbog čestog mijenjanja saveza njihova struktura je bila u stanju stalne promjene.

Tako su nacionalne i konfesionalne stranke u Libanu i Bosni uspjele da ojačaju monopol nad svojim grupama tokom rata. Kolaps države gurnuo je pripadnike svih naroda i religija u ruke radikalnih para-država, koje su često pružale jedinu strukturu koja je nudila bar neke osnovne usluge što se očekuju od države, i tako jačale svoje strukture.¹⁹

18 Ljubomir Berberović, *Wir Sind Gegen Karadžić*, u: *Daâ Wir in Bosnien zur Welt Gehören: Für ein Multikulturalles Zusammenleben*, ed. Johannes Vollmer, Solothurn/Düsseldorf, 1995, 88.

19 Samir Khalaf i Guilain Denoux, *Urban Networks and Political Conflict*, u: *Lebanon: a History of Conflict and Consensus*, eds. Nadim Shehadi, i Dana Haffar Mills, London, 1988, 194-196.

Socijalni i ekonomski razvoj i kriza

Libansko i jugoslovensko društvo doživjelo je, u decenijama poslije Drugog svjetskog rata, važnu ekonomsku i socijalnu modernizaciju, uprkos tome što su oba društva imala veoma različite pretpostavke i što su koristila različite pristupe modernizaciji. Iako su koristili suprotne ekonomske strategije - slobodna tržišna ekonomija i ekonomija pod upravom države koju su vodili komunisti - posljedice za većinu stanovništva su bile vrlo slične: urbanizacija, drastično smanjenje stope nepismenosti i tenzije između tradicionalnih porodičnih struktura i novih socijalnih mreža.

Međutim, ove promjene nisu uticale jednako na čitavo stanovništvo, pogotovo u Libanu gdje je postojala prepreka oštre podjele između nižeg sloja društva i više klase, koja je čak i po evropskim standardima bila napredna. U Bosni razlike koje su se javile uglavnom su bile zasnovane na dihotomiji između urbane modernizacije i tradicionalnog ruralnog razvoja. Kao rezultat komunističke vladavine stupanj diferencijacije ostao je znatno manji. Dok su se gradovi razvijali kroz industrijalizaciju, a kasnije kroz razvitak sektora malih usluga, mnoga ruralna područja ostala su netaknuta ovom modernizacijom. Osim toga, Bosna je, ukupno uzevši, ostala relativno nerazvijena u poređenju s Hrvatskom, Slovenijom ili Vojvodinom.²⁰

Ekonomska kriza nakon Titove smrti uveliko je pridonijela oživljavanju nacionalizma sredinom 1980-ih godina. Komunistička ekonomska politika, kao i nepotizam i korupcija, što se moglo vidjeti na primjeru afere Agrokomerc, diskreditirala je komunističku elitu. Tako je ova elita morala ili povratiti legitimnost prihvatanjem nacionalističkog programa, kao što je uradio Slobodan Milošević, ili se suočiti s gubitkom vlasti na prvim slobodnim izborima u Jugoslaviji 1990. godine. Kada se ispituju nacionalni stereotipovi, može se primijetiti uska veza između ekonomske krize i nacionalizma. Bogatije nacije rutinski su optužile siromašne nacije za lijenost, zauzvrat se tvrdilo da bogate nacije iskorištavaju ostale i da su pohlepne. Socijalne razlike u Libanu imale su još jači uticaj na konfesionalne tenzije, pošto su razlike

20 O neskladu između ruralnog i urbanog razvoja vidi: Robert J. Donia i John V. A. Fine, jr., *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, London, 1994, 184-186.

u bogatstvu između religijskih zajednica bile ekstremne. Paralele između vjerske zajednice i prosperiteta rezultat su geografske koncentracije bogatstva i tradicionalne elite koja je kontrolirala bogato stanovništvo u zemlji. Tako je, također, nekoliko šiitskih porodica bilo dio te klase uprkos tome što je šiitsko stanovništvo pripadalo najsiriromašnjoj vjerskoj zajednici.

Veza između ekonomske situacije i koegzistencije nacija i konfesija bila je različita u dvjema zemljama. Liban je uživao ekonomski uspon, čak i nakon početka rata, koji je trajao sve do izraelske invazije 1982. godine. Dok su dijelovi stanovništva prosperirali u ovom periodu, nejednakosti su rasle tokom rata. Ekonomske reperkusije u Bosni bile su drugačije. Pošto nejednaka raspodjela među nacijama/narodima nije igrala glavnu ulogu, smanjenje ukupnog bogatstva i njegova redistribucija bili su na prvom mjestu. U okviru toga motivi nacionalista korišteni su za prebacivanje krivice za krizu na druge i zahtijevanje većeg udjela u ukupnom bogatstvu.²¹

Bosna i Liban su bili oblikovani socijalnom krizom u prijeratnom periodu. Iako su korijeni te krize uglavnom bili ekonomski, oni su poprimili nacionalističku i religijsku boju. Ovo izjednačavanje ekonomske krize i unutargrupnog konflikta je uglavnom bilo konstrukcija političke elite koja je težila k povećanju svoje popularnosti. Umjesto da pokušaju reformirati sistem, većina elite nastojala je okriviti druge grupe unutar multinacionalnih i multireligijskih društava. Kao posljedica toga, ekonomska i socijalna kriza igrala je važnu ulogu u jačanju tenzija, dok je konfesionalna ili nacionalna komponenta uglavnom bila imaginarna konstrukcija određene elite.²²

21 Milton J. Esman, *Economic Performance and Ethnic Conflict*, u: *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, ed. Joseph V. Montville, New York, 1991, 477-489. Jedna empirijska studija sunita iz Saida (južni Liban) pokazuje da su njihove simpatije podijeljene prema socijalnom statusu i bogatstvu. Dok su siromašniji suniti podržavali Palestinu, bogati suniti su suosjećali s maronitima, ali se uglavnom nisu aktivno uključivali u konflikt. Vidi: Hilal Khashan i Monte Palmer, *The Economic Basis of Civil Conflict: A Survey Analysis of Sunnite Muslims*, u: *Political Behavior in the Arab States*, ed. Tawfic E. Farah, Boulder, Col. 1983, 67-81.

22 Walker Connor, *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton, 1994, 145-164.

Religija kao sredstvo političke mobilizacije

Iako je uloga religije dobila na važnosti u godinama koje su prethodile ratovima u Libanu i Bosni, religioznost je imala malu ili čak sve manju ulogu u obojima društvima. Prema studiji o libanskoj populaciji iz 1972. godine, samo dva do pet postotaka stanovništva je redovno odlazilo u crkvu ili džamiju.²³ Iz ove prividne kontradikcije može se zaključiti da je individualno vjerovanje u društvu bilo u opadanju. Umjesto toga religija je u Bosni i Libanu služila kao sredstvo ideološke i komunalne mobilizacije. Metafora po kojoj je religija štit i amblem, korištena u kontekstu Libana, može se također primijeniti i na Bosnu:

”Kao amblem, jer je konfesionalni identitet individue postao najpogodnije sredstvo za dokazivanje prisutnosti i osiguravanje vitalnih potreba i povlastica. Bez toga individua je bukvalno bez korijena, bez imena i bez glasa. Individua se ne čuje i nije priznata osim ako prvo ne pokaže svoju konfesionalnu odanost. ...Kao štit, jer je to postala odbrana od stvarnih ili imaginarnih prijetnji. Što je amblem ranjiviji, štit je deblji. Suprotno tome, što je štit deblji, druge zajednice postaju ranjivije i paranoične.”²⁴

Uloga religijskih hijerarhija tokom konflikta ističe šizofreničnu ulogu religije tokom rata i u vrijeme nacionalne i konfesionalne mobilizacije. Skoro svi religijski lideri, od patrijarha Srpske pravoslavne crkve pa do poglavara Šiijskog vijeća, bili su barem verbalno za pomirenje i mirno rješenje krize. U isto vrijeme često im nije uspijevalo da se distanciraju od radikalnih snaga svojih nacija ili religija koje su koristile religiju za svoje političke ciljeve. Ova povezanost s radikalnim snagama spriječila je mnoge vjerske vođe da dobiju kredibilitet kod članova drugih nacija ili religijskih zajednica, koji bi im bio neophodan za posredničku ulogu. U mnogim religijskim zajednicama u Bosni i Libanu mogli ste naći pristalice radikalnih programa na nižim nivoima vlasti. Ne samo maronitski monasi i muslimansko svećenstvo u Liba-

23 Nawaf Salam, *Les Communautés Religieuses au Liban*, Social Compass 35, br. 4, 1988, 459.

24 Samir Khalaf i Guilain Denocux, *Urban Networks and Political Conflict*, u: Lebanon: a History of Conflict and Consensus, ed. Nadim Shehadi i Dana Haffar Mills, London, 1988, 196.

nu nego također i predstavnici sve tri većinske religije u Bosni ponekad su direktno podržavali ratne huškače.²⁵

Ova uska veza između nekih religijskih figura i zaraćenih frakcija nije bila inicirana od strane crkve ili njenih predstavnika. Religiju su skoro upotpunosti bili preuzeli radikalni nacionalisti ili sektaški političari kako bi povećali svoj sopstveni legitimitet.

Islam sam po sebi predstavlja poseban problem u pogledu nacionalnog identiteta, što će ovdje biti kratko spomenuto. Obnova islama, uključujući modernizatore kakav je Sayyid Qutb, koja je od kraja prošlog stoljeća težila da redefinira islam kao sveobuhvatnu religiju, posmatra nacionalizam kao prijetnju jedinstvu islama. Nacionalizam i etničnost posmatraju se kao podjela globalne muslimanske zajednice, *umme*. U Bosni je to prouzrokovalo neobično razdvajanje identiteta bosanskih Muslimana i islamskog vjerovanja. Tako element koji određuje Bošnjake u Bosni stoji u kontradikciji sa samim konceptom nacionalnog identiteta. Ovaj konflikt je značajno odgodio proces izgradnje nacionalnog identiteta. Liban nikad nije imao takvo jedno jedinstvo nacije i islama. Za razliku od Bosne, u Libanu koegzistiraju dvije glavne muslimanske zajednice. Razlike između sunita i šiita umanjuju vjerovatnoću ujedinjene *umme* u Libanu. Nekoliko nacionalnih programa koji se tiču Libana, kao što je onaj velike Sirije ili panarapskog nacionalizma, nisu kompatibilni s islamom i uz to se uveliko podržavaju od strane kršćanskih Arapa. Pored toga, Liban je također dom družijske zajednice koju drugi muslimani ne priznaju kao istinsku vjeru, koja sebe i ne smatra islamskom, a koja se pak razvijala od islamskog utemeljenja do zatvorene proto-nacionalne zajednice. Tako u Bosni, isto kao i u Libanu, muslimanske zajednice moraju da se bore više nego ostali s preklapajućim i međusobno isključivim lojalnostima.²⁶

25 Vidi: Kraft o srpskoj pravoslavnoj crkvi i njenoj ulozi. Ekkehart Kraft, *Kirche und Politik in Jugoslawien seit dem Ende der 80er Jahre: Die Serbisch Orthodoxe Kirche*, Südosteuropa 41, br. 1, 1992, 53-74. Za slučaj zloupotrebe kršćanstva u Libanu vidi: Elaine Hagopian, *Maronite Hegemony to Maronite Militancy: the Creation and Disintegration of Lebanon*, Third World Quarterly 11, br. 4, 1989, 101-117; Michael Kuderna, *Christliche Gruppen im Libanon: Kampf um Ideologie und Herrschaft in einer Unfertigen Nation*, Wiesbaden, 1983.

26 O vezi između etničnosti i islama vidi: Dale F. Eickelmann i James Piscatori, *Muslim Politics*, Princeton, 1996, 99-107.

Mediji između državne i stranačke kontrole

Mediji odražavaju društvo i njegov politički sistem, ali također nameću društveni razvoj. U Libanu i Bosni nacionalna i vjerska podjela već je bila postala očigledna u medijima prije rata. Fragmentirana medijska struktura potakla je podjele i često širila mržnju i nasilje.

Ni Bosna ni Liban prije rata nisu imali tradiciju nezavisnih medija. Dok je medije u Bosni kontrolirala država ili Komunistička partija, stranke i okolne arapske zemlje su posjedovale i kontrolirale medije u Libanu. Zbog toga mediji nisu bili posmatrači političkog razvoja nego instrumenti svojih aktera. Bez mijenjanja medija rat u objema zemljama bio bi skoro nezamisliv. Struktura stranaka, ili radije nedostatak iste, učinila je komunikaciju između političke elite i njenih glasača teškom; novim strankama u Bosni nedostajali su tradicionalni kanali komunikacije. Zbog toga su mediji bili primorani popuniti tu prazninu u komunikaciji. Mediji su pridonijeli da se odredi nacionalni ili profesionalni identitet, da se isključe drugi i pojačaju tenzije: "Pojmovi strateške i taktičke upotrebe komunikacije nisu strani našem razumijevanju konstrukcije kulturnih kolektiviteta i djelovanja medija. To nije slučajnost jer mediji i šira kulturna polja se zaista trebaju smatrati bojnim poljima, kao prostori u kojima se održavaju takmičenja za različite oblike dominiranja."²⁷

Rat u objema zemljama zahtijevao je pripremu od strane medija.²⁸ Propagandno izvještavanje ne može se spriječiti samo odsutnošću državne kontrole kao što je to bio slučaj u Libanu. Prije će biti da politička kontrola medija, bez obzira da li je akter velika ili mala stranka, sprečava objektivnost i ima sklonost da vodi eskalaciji u vrijeme velikih tenzija. Mnoge novine, radio-stanice i TV kanali u Libanu i Bosni su imali legitimnost samo u očima respektivnih grupa, jačajući time grupni identitet i prkošeći pokušajima stvaranja bilo koje vrste nadkriljujućeg identiteta ili lojalnosti.²⁹

27 Philip Schlesinger, *Media, the Political Order and National Identity*, Media, Culture and Society 13, 1991, 299.

28 Već 1989. godine neki posmatrači opisali su vezu između republika na nivou medija kao "medijski rat." Vidi: Melita Šunjić, *Der Jugoslawische Medienkrieg*, Medien Journal 13, br. 1, 1989, 41-45.

29 Renaud de la Brosse, *Introduction*, u: *Les Médias de la Haïne. Reporters Sans Frontières*, ed. Renaud de la Brosse, Paris, 1995, 9-21.

Zaključne naznake

Svi opisani elementi ne vode neizbježno u rat. Oni prije stvaraju klimu koja odgovara političarima i društvenim elitama da manipuliraju stanovništvom. Razlozi za tu manipulaciju su mnogostrani: neki političari slijedili su sebične interese kao što je bogaćenje, lična moć i povećanje sopstvene sfere uticaja. Drugi su koristili konfesionalne i nacionalne identitete kako bi izbjegli potencijalnu promjenu elita što bi isključilo njihov uticaj. A neki manipulatori bili su uvjereni da je podjela društva i masovno ubijanje drugih naroda i konfesija prihvatljivo za unapređenje njihovih nacionalističkih ili religijskih uvjerenja. Rat u Bosni između 1992. i 1995. godine podijelio je zemlju na nacionalne tabore. Ove podjele, kreirane u glavama nacionalističkih ideologa, transformirane su u fizičke podjele. Bosanski identitet i volja za koegzistencijom uklonjeni su kroz rat i bit će moguće da se jave samo u daljoj budućnosti.³⁰ U Libanu je petnaestogodišnji rat, u suštini, ojačao libanski identitet: "U Libanu su sve zaraćene frakcije tvrdile da predstavljaju Liban kao cjelinu, dok je ovaj entitet samo nekoliko godina ranije smatran čistom francuskom imperijalističkom kreacijom."³¹ Ova razlika djelimično postoji zbog činjenice da konfesionalni identitet sam po sebi ne isključuje koegzistenciju s drugim konfesijama u jednoj državi, dok su nacionalne koncepcije u Bosni uveliko inkompatibilne s postojanjem multinacionalne države. Pored toga invazija susjednih zemalja, Izraela i Sirije, bila je traumatično iskustvo čak i za konfesionalne grupe koje su tražile njihovu pomoć. Pripajanje Velikom Izraelu ili Velikoj Siriji nikad nije imalo takav odjek kao isti nacionalni zahtjevi u Bosni.

Poređenje Libana i Bosne ističe činjenicu da nacionalni i religijski koncept nikad nije jednoguzročan, on je prije rezultat nepostojane mješavine mnoštva faktora. On nije historija koja je predodredila obje zemlje za nasilne unutrašnje sukobe u posljednjim decenijama ovog stoljeća, ali analiza historije nudi dublje razumijevanje ovih ratova i njihovih uzroka. Poređenje ovih

30 Marie-Janine Calic, *Krieg und Frieden in Bosnien-Herzegowina*, Frankfurt, 1996, 277-281.

31 Georges Corm, *Liban: Les Guerres de l'Europe et de l'Orient, 1840-1992*, Paris, 1992, 98.

država iz drugih uglova nudi druge obećavajuće aspekte koji zaslužuju dalju naučnu analizu.³²

Bibliografija

- Ajami, Fouad, *Lebanon and Its inheritors*, Foreign Affairs 64, br. 4, Spring, 1985, 778-779.
- Allcock, John B, *Yugoslavia*, u: *New Political Parties of Eastern Europe and the Soviet Union*, ed. Bogdan Szajkowski, Harlow, 1991, 300-311.
- Alter, Peter, *Nationalismus*, Frankfurt, 1985.
- Ansawi, Adnan, *Libanon, Vereinigte Arabische Republik, Irak. Die Staatsverfassungen der Welt 2.*, Frankfurt & Berlin, 1960.
- Bieber, Florian, *Bosnien-Herzegovina und der Libanon im Vergleich. Historische Entwicklung und Politisches System vor dem Bürgerkrieg*, Sinzheim, 1999.
- Berberović, Ljubomir, *Wir Sind Gegen Karadžić*, u: *Daß Wir in Bosnien zur Welt Gehören: Für ein Multikulturelles Zusammenleben*, ed. Johannes Vollmer, Solothurn & Düsseldorf, 1995.
- Calic, Marie-Janine, *Krieg und Frieden in Bosnien-Herzegowina*, Frankfurt, 1996.
- Cohen, Lenard J., *Beoken Bonds: The Disintegration o Yugoslavia*, Boulder, Co., 1993.
- Connor, Walker, *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton, 1994.
- Corm, Georges, *L'Europe et l'Orient. De la Balkanisation à la Libanisation: Histoire d'une Modernité Inaccomplie*, Paris, 1991.
- De La Brosse, Renaud, *Introduction*, u: *Les Médias de la Haine. Reporteurs Sans Frontières*, ed. Renaud de la Brosse, Paris, 1995, 9-21.

32 Drugi aspekti poređenja ovih dviju zemalja zaslužuju dalje istraživanje: paralele između srpskog nacionalizma i maronitske konfesije; struktura i funkcionisanje paradržava u obje zemlje; uloga islama u stvaranju nacionalne i konfesionalne izgradnje identiteta. Sljedeće političke teorije mogu se koristiti: konflikt između stare i nove političke socijalne elite kao uzrok konflikta; uloga urbano-ruralne dihotomije u nacionalnim i/ili konfesionalnim tenzijama; veza između modernizacije i nacionalnih i/ili konfesionalnih konflikata.

- Dogan, Mattei i Dominique Pelassy, *How to Compare Nations. Strategies in Comparative Politics*, Chatham, N.J., 1990.
- Donia, Robert J. i John V. A. Fine, jr., *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, London, 1994.
- Eickelmann, Dale F. i James Piscatori, *Muslim Politics*, Princeton, 1996.
- Erzeren Ömer, *Krezzug gegen den Islam, Die Reaktion der Türkei und der Islamischen Welt auf den Krieg in Bosnien*, u: Krieg auf dem Balkan. Die Europäische in Multiethniv Societies, ed. Joseph V. Montville, New York, 1991, 477-489.
- Esman, Milton J, *Economic Performance and Ethnic Conflict*, u: Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies, ed. Joseph V. Montville, New York, 1991, 477-489.
- Flottau, Renate, *Beirut auf dem Balkan*, Der Spiegel, 49/1995, 159-162.
- Hagopian, Elaine, *Maronite Hegemony to Maronite Militancy: the Creation and Disintegration of Lebanon*, Third World Quarterly 14, br. 4, 1989, 101-117.
- Hamzeh, Nizar, *Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accomodation*, Third World Quarterly 14, br. 2, 1993, 321-337.
- Hanf, Theodor, *Die drei Gesichter des Libanonkrieges*, Friedensanalysen 8, 1978, 64-122.
- Hilal, Khasan, i Monte Palmer, *The Economic Basis of Civil Konflikt: A Survey Analysis of Sunnite Muslims*, u: Political Behaviour in the Arab States, ed. Tawfic E. Farah. Boulder, Col. 1993, 67-81.
- Khalaf, Samir i Guilain Denoeux, *Urban Networks and Political Conflict*, u: Lebanon: A History of Conflict and Consensus, ed. Nadim Shehadi i Dana Haffar Mills, London, 1988.
- Kraft, Ekkehart, *Kirche und Politik in Jugoslawien Seit dem Ende der 80er Jahre: Die Serbisch Orthodoxe Kirche*, Südost-europa 41, br. 1, 1992, 53-74.
- Kuderna, Michael, *Christliche Gruppen im Libanon: Kampf um Ideologie und Herrschaft in einer Unfertigen Nation*, Wiesbaden, 1983.
- Magaš, Branka, *The Destruction of Yugoslavia. Tracking the Break-up 1980-1992*, London & New York, 1993.
- Milenković, Milutin, *From Bosnian to Lebanon: Déja Vu*. Belgrade, 1995.

- Raufer, Xavier i François Haut, *Le chaos Balkanique*, Paris, 1993.
- Salam, Nawaf, *Les Communautés Religieuses au Liban*, Social Compass 35, br. 4, 1988, 459.
- Schlesinger, Philip, *Media, the Political Order and National Identity*, Media, Culture and Society 13, 199, 299.
- Šunjić, Melita, *Der Jugoslawische Medienkrieg*, Medien Journal 13, br. 1, 1989, 41-45.
- Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford & New York, 1997.
- Tuéni Hassan, *Lebanon: A New Republic?* Foreign Affairs 61, br. 1, Fall 1982, 91.
- Vrcan, Srdan, *A European Lebanon in Making or a Republica of Pakistan/India Drama?* u: Yugoslavia, War, ed. Tonči Kuzmanić i Arno Truger, Ljubljana & Schaining, 1993.

*S engleskoga
Spomenka Beus*